

І. ТРОЯН (Львів)

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Від часу формування Вестфальської системи міжнародних відносин національна держава стала основною формою політичної організації суспільства та головним актором міжнародних відносин. Маючи чіткі кордони та стійкі легітимні політичні інститути, вона забезпечувала населенню правопорядок, добробут та захист від зовнішнього втручання. З отриманням цих класичних суспільних благ громадяни виявляли лояльність до верховної влади, що давало можливість національним урядам впливати на їх життя. Сучасна національна держава продовжує залишатись єдиною міжнародно визнаною політичною структурою, яка допускається до участі в міжнародних організаціях, а її представники можуть виступати від імені населення. Проте, на думку багатьох сучасних дослідників, з середини ХХ ст. під впливом різних міжнародних процесів національна держава як структурна основа міжнародної системи поступово втрачає цю роль. Головним чином це пов'язано з нездатністю держави регулювати і впливати на процеси політичної, культурної та економічної глобалізації, а також інтеграції світу. Цілком очевидно, що державоцентричний Вестфальський світоустрій зазнав кризи. Тому дослідження, присвячені політологічному аналізу зміни ролі національної держави в умовах сучасного розвитку міжнародних відносин є особливо актуальними.

Зазначена проблематика є значимою і для України. Остання вийшла на глобальний політичний та економічний ринок, де важливими є реальні можливості й перспективи держави. У зв'язку з цим, свою зовнішньополітичну діяльність Україна має будувати не на принципах Вестфальської міжнародної системи з домінуючою роллю національної держави, а на основі

консолідації з іншими країнами.

Проблема аналізу трансформації ролі національної держави та кризи державоцентричного світу достатньо широко розроблена в зарубіжній і російській літературі. У контексті цього питання виділяються дослідження німецького соціолога У. Бека, британського соціолога З. Баумана, російських вчених А. Міносяна, С. Блінова, М. Чешкова, М. Шумілова, А. Фурсова, а також Д. Балуєва та ін. В контексті зазначеної проблематики особливої уваги заслуговують праці Д. Балуєва, який значну увагу приділяє перспективам розвитку національної держави в умовах глобалізації. В своїх дослідженнях він характеризує територіальний вимір національної держави, його зміну в нових умовах, а також міграційні процеси, значення політичного представництва, за допомогою якого консолідувалась нація, проблему національних меншин, роль соціокультурної уніфікації, зв'язок між легітимністю і встановленням національно – державного порядку, причини кризи легітимності, громадянське суспільство, національну ідентичність та ін.

Серед українських науковців варто виділити дослідження А.Дмитрієва, І. Коноваленка, Л. Угрин, О. Волошина, Т. Якубової, Н.Кремень, М.Фесенка, В. Гапотія та ін. Разом з тим можемо констатувати недостатність в Україні наукових праць, у яких би ґрунтовно були висвітлені проблеми трансформації ролі національної держави та її ознак в сучасній системі міжнародних відносин.

Метою статті є дослідження факторів, які впливають на зміну ролі національної держави в сучасній міжнародній системі та розв'язання низки *завад*, а саме: розкрити особливість формування Вестфальської моделі суверенітету, визначити головні її ознаки та проаналізувати вплив процесів глобалізації на кризу «Вестфальської» держави.

Міжнародну систему можна поділити на довестфальську, Вестфальську та поствестфальську. Відносини між державами довестфальського періоду були безсистемними, зводились здебільшого виключно до військових і вимагали адаптації політичної системи до збереження військової конкурентноздатності. Натомість із становленням Вестфальської системи вони набули системності. Ця система передбачала два провідних базових поняття — «суверенітет» і «колективна безпека». На думку А.Дмитрієва, система держав могла утворитись лише на однаковому світогляді, визначених всіма учасниками міжнародно-правових норм та з врахуванням принципів публічного права [6, с.200-203].

У відповідності до юридично закріпленого принципу державного суверенітету у Вестфальському мирному договорі держава-нація стала основною формою політичної організації суспільства [11].

Національну державу розуміють як таку правову, суверенну, територіальну організацію публічної влади, що легітимно виражає і відстоює корінні (культурні, духовні, політичні і економічні) інтереси, які ґрунтуються на основі розуміння власної цілісності і єдиної історичної долі стійкої спільності людей – нації [1, с. 76]. До її ознак відносять: наявність нації, яка інтегрує елементи громадянського суспільства в політичну і мультикуляру спільність – державу; державний суверенітет [1, с. 74-76].

Національна держава з чітко визначеними кордонами і верховною владою на підконтрольній території гарантувала громадянам добробут та безпеку і стала структурною одиницею Вестфальської системи міжнародних відносин, утвердження якої фактично закріпило подальший період неформального домінування держави на міжнародній арені. Основним принципом функціонування Вестфальської моделі є всевладдя держави, що реалізується через її силову політику та національний інтерес, обґрунтований, зокрема, у реалістській парадигмі міжнародних відносин. Політичний реалізм зводиться до наступних основних положень: держава — єдиний суб'єкт міжнародної політики; зовнішня політика визначається національними інтересами; загальні результати світової політики залежать від сили держав.

Поряд з державою-нацією і закріпленням національного суверенітету в міжнародних відносинах закріплюється система політичної рівноваги — компроміс між принципом суверенітету і принципом загального інтересу. У процесі функціонування Вестфальська система змушувала кожного з її учасників обмежувати свої експансіоністські наміри.

Можна констатувати, що на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин *де-юре* діють принципи Вестфальської міжнародної системи. Проте *де-факто*, за твердженнями багатьох сучасних науковців, відбувається їх порушення, що дає підстави стверджувати про формування нового поствестфальського світового порядку, коли традиційний спосіб функціонування національної держави зазнав кризи.

Варто вказати, що головним фактором, який визначає трансформацію національної держави в сучасній міжнародній системі і свідчить про її кризу є глобалізація.

Під глобалізацією розуміють процес становлення світу як єдиного простору, формування «глобальної взаємозалежності держав, економік, культур», що посилюється, характеризується «стисненням світу і усвідомленням людьми світу як єдиного цілого», супроводжується зростанням темпів протікання процесів у всіх сферах суспільного життя [7,с.22]. Глобалізацію представляють і як процес, і як нову ідеологію, і як етап розвитку людської цивілізації, і як неминучу стадію історичної динаміки.

Вивіши на світову арену нових міжнародних акторів, вона вплинула на всі регіони світу, міжнародні відносини та світову політику в цілому. Національні держави як головні актори міжнародних відносин та їх інститути також зазнали впливу глобалізаційних процесів. Особливо на свої політичні, економічні, правові, культурні та соціальні складові.

Сучасні глобалізаційні процеси послаблюють всевладдя держави, що пов'язано із втратою ефективності управління національних урядів. Через множинність політичних проблем, які важко розв'язувати на державному рівні, останні не можуть ефективно виконувати свої функції, головним чином, гарантувати добробут і безпеку населенню. Це призводить до розширення «сфери впливу» нових акторів міжнародних взаємодій. До них відносять інтеграційні державні об'єднання, недержавні і неурядові організації, некомерційні організації, соціальні і релігійні рухи, терористичні угруповання, а також «вільні від суверенітету» транснаціональні компанії (ТНК) і міжнародні організації, що претендують на рівність з традиційними суб'єктами – державами. Вони формують транснаціональні відносини, сфера діяльності котрих поза територіальними межами. Ці структури намагаються розпоряджатися загальними благами, їх перерозподілом, а це загрожує самій ідеї національної держави. Невдоволені слабкістю держави громадяни, через самодіяльні і неурядові організації

контролюють прозорість діяльності урядів, позбавлених здатності забезпечити фундаментальні суспільні блага.

Специфіку Вестфальської моделі держави визначає інститут громадянства. У західній традиції він забезпечує підзвітність держави громадянам за допомогою виборчого і законотворчого процесу та лояльність громадян до держави. Враховуючи той факт, що сьогодні національна держава більше не гарантує колишнього рівня безпеки, можна констатувати кризу лояльності як продукту обміну між державою і громадянином. Зрозуміло, що в умовах глобалізації втрачається зв'язок між державою і громадянином. Мова йде про втрату відчуття національної ідентичності і домінування корпоративного, регіонального і навіть глобального (космополітичного) рівня ідентичності особи.

За твердженням багатьох сучасних науковців, в майбутньому поняття національно-державної приналежності, ймовірно, стане менш важливим для тих людей, які пов'язані з кількома державами, подвійним громадянством, тощо [9]. Таким чином послаблення зв'язків між громадянами і державою призводить до «розхитаності» діяльності самої держави та створює можливість для утворення нових форм суспільства, де зростає значення субнаціональних і транснаціональних лояльностей та ідентичностей.

Впливовість нових міжнародних акторів в міжнародній структурі спричиняє процеси «розмивання» державного суверенітету як важливої ознаки національної держави. У зв'язку з цим С. Блінов зазначає, що незалежна національна держава як основа сучасного міжнародного порядку з часів Вестфальського миру набуває нових організаційних форм. Нації через свої територіальні організації – держави передали частину суверенних прав наддержавним структурам і тим самим заперечили анархічну природу міжнародних відносин політичного реалізму [1, с.78]. Як наслідок наддержавні структури набувають власного суверенітету та створюють нові типи політичної ідентичності і лояльності, котрі «відчужують» об'єкти влади від держави [10, с. 123].

Зокрема, представники федералістської школи міжнародних відносин вважають, що національні держави передають частину своїх суверенних прав і компетенцій наддержавній структурі, щоб остання змогла ефективно втілити здобутки їх соціального та економічного прогресу та забезпечити мир і безпеку в світі [8, с. 49].

Відзначимо, що важливою передумовою кризи державоцентричного світу стала глобалізація економіки. Технологічні зміни створили нові умови для розширення сфери послуг і відкрили шлях для розвитку ринкових відносин.

Одночасно функціонуюча в глобальних масштабах економіка послаблює основи національної держави. Сучасна держава не може адаптуватись до її вимог повною мірою. Визначальним фактором таких результатів є підвищення ефективності держави як необхідної умови для доставки товарів і послуг, створення правил та інститутів, що дозволяють економічним ринкам розвиватись. З огляду на це, роль держави ще залишається важливою. Держава повинна, по-перше, створювати умови для розвитку приватних структур, а також використання ними можливостей глобального ринку, по-друге, захистити їх від негативних наслідків глобалізаційного процесу [5, с.2-28]. Можемо констатувати нову роль держави, де вона виступає не в ролі єдиного провайдера, а помічника і регулятора об'єктивних процесів міжнародного життя.

Посилення взаємозалежності світу окрім економічної глобалізації відображає поняття «інтернаціоналізації» господарського життя. Інтернаціоналізація означає, що у національних економік з'являються міжнародні інтереси, які вимагають багатобічної співпраці. Глобалізація сприяє тому, що проблеми окремої економіки чи ринку з часом перетворюються на світові, глобальні і вимагають для свого вирішення не просто багатобічних, але й загальних зусиль. Як зазначає У.Бек, глобальні умови і міжнародні угоди все частіше впливають на зовнішню політику держави. Входження в світовий економічний простір обмежує можливості для державного виробництва і посилює нагляд за грошовою і фіскальною політикою зі сторони фінансових ринків [4].

Якщо у Вестфальській міжнародній системі держави боролися за контроль над територією і ресурсами, розташованими на ній, то у поствестфальській вони конкурують за ринкові частки в світовій економіці. Тому внаслідок економічної конкуренції природа держав і їхня поведінка суттєво змінилися. Питання промислової і торгової політики стають важливішими, ніж оборони і зовнішньої політики. За таких умов держави шукають торгових партнерів, а не військових союзників.

В умовах глобалізації відбувається нівелювання силового чинника як основного регулятора міждержавних відносин традиційної системи. Своєрідна теорія «балансу сил», що ґрунтувалася на рівновазі сил держав сьогодні зазнає значних змін. Нині спостерігається жорсткий вплив структурних особливостей глобальної міжнародної системи на джерела силової політики держав. У зовнішньому вимірі державний суверенітет не є гарантією міжнародної легітимності та суб'єктності, позаяк основою сучасної концепції суверенної держави-нації вже не є військова сила. Очевидно, що військова глобалізація руйнує державний суверенітет і автономію [1].

В цілому глобалізація створює загрозу системності, впорядкованості міжнародних відносин, що зумовлює потребу у створенні глобального регулювання та управління. Цілком обґрунтованим є твердження, що в сучасних умовах розвитку міжнародної системи держава перестала бути єдиним актором міжнародних відносин.

Отже, в умовах глобалізації відбувається зменшення ролі національної держави і державного суверенітету. Держави як традиційні актори міжнародних відносин стають менш ефективними і слабо конкурентними у порівнянні з новими акторами. На цій підставі глобальний порядок можна розглядати як ідеальну модель, яка є «прообразом майбутньої організації і стану міждержавних відносин» [1, с.79].

Окрім вищезазначених глобалізаційних змін кризу національної держави зумовила її нездатність протистояти модернізації суспільства. Відбувся занепад ідеології розвитку, в якій постулювалася ідея держави як основного актора міжнародних взаємодій.

Сучасна національна держава функціонує в системі цінностей, де все більшого визнання набуває домінування загальнолюдського над частковим – державним, національним, класовим, а в правовій сфері – міжнародного права над національним, загальних прав людини над правами нації-держави. Одночасно обмежується легітимне використання державного примусу не тільки зовні, але й всередині країни.

Можна стверджувати, що на даний момент змінюється форма держави. Разом з тим, зберігається традиційне ядро державності – політика, що забезпечує внутрішній порядок, єдність і зовнішнє панування над стратегічними ресурсами. Проте значення окреслених сфер політики зменшується в міру зростання колективної безпеки і стабілізації світової системи. Одночасно зросли етнічні конфлікти, вимоги соціальної і іншої взаємодопомоги, відбулася децентралізація владних технологій. Це сприяє розвитку наднаціональних держав як системи соціальної держави, в якій зменшується роль партійних суперечностей і збільшується потреба в управлінні, вільному від національних стереотипів.

Глобальні сили «зверху» (економічні, технологічні і культурні) змушують держави переглядати значення суверенітету. Політичний простір для слабких держав не лише обмежується їх внутрішнім станом, а й сильнішими державами.

Багато держав стикаються з викликами «знизу», коли групи населення, які визначають себе як народ або навіть нація, вимагають прав на самовизначення. Можна погодитись з думкою М. Фесенка, що трансформація інституту держави-нації супроводжується негативними факторами, що сприяють хаосу. До них, зокрема, належать: релігійний фундаменталізм, націоналізм, расизм, підживлення авторитету міжнародних організацій, пріоритет місцевого самоврядування, релігійне самоствердження, етнічна нетерпимість, розповсюдження зброї, розширення військових блоків, формування центрів міжнародного тероризму та організованої злочинності, насильницька реалізація принципу самоствердження меншості, економічна нерівність, некероване зростання населення, міграційні процеси та крах екологічних систем [12].

В епоху економічної глобалізації орієнтація держави на національне стає перешкодою у створенні нових форм державності і нових аспектів політичного життя. За таких обставин державам доводиться нехтувати національною незалежністю заради подолання внутрішніх труднощів і отримання нових можливостей [3]. Таким чином, в сучасних умовах розвитку міжнародних відносин перед державами відкриваються нові можливості управління, зумовлені «самоденаціоналізацією» – обмеженням незалежності національних урядів. Нова якість глобалізації полягає не лише в підвищенні рівня взаємозалежності держав, але й у фактичному послабленні їхнього внутрішнього суверенітету.

Отже, в сучасній системі міжнародних відносин змінилась роль національної держави. Головним чином через: послаблення статусу держави-нації, «розмивання» суверенітету, зростаючий вплив недержавних організацій, транс націоналізацію політики; розрив лояльності до урядів; кризу функцій держави; поліцентричний розподіл влади; детериторіалізацію; зміну локальних ідентичностей глобальними; не достатню самостійність в роботі урядів. Важливою ознакою кризи державоцентричного світу стала глобалізація економіки, а також нівелювання силового чинника як основного регулятора міжнародних відносин. Моноцентрична структура влади конкуруючих держав змінилась поліцентричною, де важливу роль відіграють транснаціональні актори. Якщо в минулому суверенна держава посідала сильні позиції в системі міжнародних відносин, то на сьогоднішньому етапі глобалізації вона докорінно змінює своє сутнісне призначення, а державний суверенітет девальвується і «розмивається». Формується поствестфальська форма державного суверенітету, за якої принципи невтручання однієї держави в справи іншої не діють, залишаючись виключно формальним атрибутом. Аналіз та відстеження трансформації сутності державного суверенітету в рамках нової міжнародної системи є предметом наших подальших досліджень.

1. Блинов А. С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка / А. С. Блинов. – М.: Макс Пресс, 2003. – 194 с.
2. Балувев Д. Меняющееся роль государства в контексте современных глобальных изменений / Д. Балувев // Вестник ННГУ Серия Международные отношения. – 2003. – № 1. – С. 160-175.
3. Бек У. Политическая динамика в глобальном обществе риска / У. Бек // Мировая экономика и международные отношения. – 2002, - № 5. – С. 10 –19.
4. Бек У. Трансформация политики и государства в эпоху глобализации / У. Бек // Свободная мысль 21 века. – 2004. - № 7. – С. 3 – 11.
5. Государство в меняющемся мире // Отчет о мировом развитии. Публикация по заказу всемирного банка. Агентство экономической информации. – М.: «Прайм – ТАСС». – 1997. – 305 с.
6. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: Монографія / А.І Дмитрієв. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 426 с.
7. Ільїн М. Стабілізація розвитку // М. Ільїн / Поліс. – 1999. - №2. – С. 20– 25.
8. Коноваленко І. Проблема співвідношення наднаціональності та суверенітету в основних концепціях західноєвропейської інтеграції // І. Коноваленко // Наукові записки. Політологія / Національний університет "Києво-Могилянська академія". – 1999. – Т. 12. – С. 48 – 55.
9. Линклейтер Э. К постсуверенному политическому пространству / Э. К. Линклейтер : Режим доступа: <http://poli.vub.ac.be/publi/etni-3/linklater.htm>.
10. Макаренко С. Эволюция «государства-нации»: попытка деконструкции / С. Макаренко // Космополис. – 2007. – №2 (18). – С. 123-131
11. Реут О. Без территории. Суверенитет без прилагательных / О. Реут // Режимдоступу:<http://www.rusrev.org/content/review/default.asp?shmode=8&ida=1345&ids=132>.
12. Фесенко М. В. Трансформація сучасної системи міжнародних відносин: концептуальний і прогностичний вимір : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 / М.В. Фесенко; НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2007. – 210арк. – Бібліогр.: с. 189-210.

SUMMARY

Troyan I. THE NATIONAL STATE IS IN MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

In this article Vestfal and post Vestfal international system is characterized. Factors which influence on changing of role of the national state in the modern post Vestfal system of international relations are distinguished.